

М. Трих

Микола Вербовий

УКРАЇНСЬКА ЛЕГЕНДА ПРО ВІЯ?

У 1835 р. Микола Гоголь опублікував повість "Вій". Про враження твору на читачів можна уявити з того, як ретельно вчені почали дошукуватись фольклорних джерел Вія. Цікаво, що перша звітка про Шолудивого Буняка з'явилася у пресі двома роками пізніше¹, і поза всяким сумнівом, активізація студій над народними переказами про Шолудивого Буняка тісно пов'язана з Вієм².

З'ясовуючи фольклорні паралелі до твору М.Гоголя, етнографи не могли знайти народного відповідника до образу Вія: "Здається, досі взагалі ще не записано жодного народного оповідання про фантастичну істоту з іменем та характером Вія. До програми, складеної VI археологічним з'їздом для збирання відомостей про народні вірування й повір'я у південній Росії, було уведене, між іншим, і питання про Вія, але чи доставлені якісь дані про останнього — невідомо"³, "У деяких народних переказах... риси Вія переносяться на півісторичного, напівлегендарного шолудивого Буняка"⁴. "Образ Вія Гоголь подав незалежно від народних переказів, де його зовсім не знаходимо, замість його стає чи київська, чи просто старша відьма"⁵, "Мотив про Вія... в етнографічних збірниках... відсутній"⁶. У коментарях до академічного видання творів Гоголя Віктор Петров підсумував: "... образ Вія створений самим Гоголем"⁷. Здавалося б, питання з'ясоване.

¹ Powieść w okolicach zawatowskich zebrana przez księdza M. Harasiewicza paroha zamiatowskiego // Lwówianin. — Т. II. — Львів, 1837. — С. 69-71. Про можливе авторство див.: Курчів Р.Ф. Етнографічно-фольклористична діяльність "Руської трійці". — К., 1990. — С. 247.

² Головацький Я. Велика Хорватія або Галичско-Карпатська Русь // Омичкевич И. Руська бібліотека. Т.3. Писання Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича і Якова Головацького. — Львів, 1884. — С. 244-245; Wagilewicz L.J. Berda w Uryczu // Biblioteka naukowego zakładu imińca Ossolinskich. — Т. VI. — Львів, 1843. — С. 151-168; Wagilewicz D.J. Szeludywy Buniak. Z podan ludu // Biblioteka naukowego zakładu imińca Ossolinskich. — Львів, 1844. Т. XI. — С. 181-195; Кузьмичевский П. (Драгоманов М.) Шолудивий Буняка в українських народних сказаннях // Киевская старина, 1887. — Т. XVII, авг. — С. 676-713, Т. XVII, октяб. — С. 233; Р.Л.Н. К рассказам о Шелудивом Буняке // Киевская старина, 1891. — Т. XXXIV, авг. — С. 299-304; Франко І. Вій, Шолудивий Буняка і Юда Іскаріотський // Україна, 1907. — Т. I. — С. 50-55.

³ Милорадович В. К вопросу об источниках "Вия" // Киевская старина, 1896. — Т. VI. — С. 48.

⁴ Петров Н. Южнорусский и народный элемент в ранних произведениях Н.В. Гоголя. — К., 1901. — С. 20.

⁵ Невірова К. Мотиви української демонології в "Вечерах" та "Миргороді" Гоголя // Записки українського наукового товариства в Києві. — Кн. V. — К., 1903. — С. 48.

⁶ Чуданов Г. Отражания мотивов народной словесности в произведениях Н.В. Гоголя. — К., 1906. — С. 32.

⁷ Петров В. Вий. Комментарии // Гоголь Н.В. Полн. собр. соч. — М., 1937. — С. 743.

Та у 1958 р. В.Абаєв висунув гіпотезу про спорідненість українського Вія з іранським Вайю⁸. Такий підхід, зрозуміло, вимагає визнання того, що "... Вій дійсно був "колосальною" фігурою української демонології". В свою чергу, О.Трубачов, ґрунтуючись на словотвірному та семантичному аналізі, рішуче заперечив проти зближення Вія з Вайю, цілком правдиво вказавши, що слово вій "міфічна істота" утворене від вія — "волосинка на повіці ока"⁹.

Сумнівним визнає зв'язок Вія з Вайю і Вяч. Вс. Іванов. Спостерігши і розроблюючи мотив заліза, автор виявив типологічні паралелі до Вія у осетинських ваягах та кельтському епосі. У російській казці про Івана Биковича (відомій із збірника Афанасєва) герою підіймають брови та вії залізними вилами, що дало підстави Вяч. Іванову стверджувати: у цій казці "можна бачити прообраз гоголівського "Вія"¹⁰. Одначе науковець випускає з уваги, що видання казок Афанасєва відбулося 1855–1864 рр. уже після смерті Гоголя (1852) і що Гоголь, як відомо, російський фольклор не досліджував. Одразу вкажемо, що в українських переказах Шолудивому Буняку підіймають вії золотими (пізніше переосмислення заліза)¹¹ чи залізними вилами¹². Фольклорне походження мотиву підіймання вій у повісті Гоголя дозволяє, на думку російського вченого, говорити і про давнє походження слова Вія: "... не виключено й те, що саме власне ім'я Вій може бути старим, але скоріше загальним іменником *вія*, "волосинка на повіці ока", яке Іванов етимологізував "як пов'язане з тим же коренем *вить* (рос. *вить*, укр. *вити*...), що й назва *вил* у слов'янських мовах". Зрозуміло, що це лише здогади, правильність чи хибність яких можна довести лише тоді, коли звернемося безпосередньо до українського мовного матеріалу.

Уперше в українських пам'ятках слово Вій знаходимо у словнику Білецького-Носенка 1843 року з таким поясненням: "Привид, що має великі вії (у Миколи Гоголя, див. "Миргород" його, у II частині)"¹³. Паспортизація виказує не народне походження слова. Щоправда, у праці Афанасєва-Чужбинського (1855 р.) гасло Вій не документоване, але пояснення виразно вказує на джерело, з якого взяте слово: "гном (підкреслення наше. — М.В.), який згадується в казках"¹⁴. Показово, що словник Я.Головацького (1857–1859 рр.), зафіксувавши лексику старожитніх українських говорів, лексеми Вій не має, хоча у ньому представлені слова *Віє*, *Вієчко*, *Війка*, *Війце*, *Вія*¹⁵. Далі з розглядуваним словом зустрічаємося у праці М. Закревського (1861): "уявний чародій, начальник гномів, у якого вії на

⁸ Абаєв В.И. Образ Вия в повести Н.В.Гоголя // Русский фольклор. Материалы и исследования. — М., 1958. Т. III. — С. 303–307. З українських вчених цю точку зору прийняв М. Попович (див.: Попович М. Мировоззрение древних славян. — К., 1985. — С. 90). Повторено в: Шинкарук В.І., Попович М.В. Міфічні уявлення східнослов'янських племен (V–IX) // Історія філософії на Україні. — Т. I. — К., 1987. — С. 49.

⁹ Абаєв В.И. Скифо-европейские изголосоы. — М., 1965. — С. 113.

¹⁰ Трубачев О.Н. Из славяно-иранских лексических отношений // Этимология. 1965. — М., 1967. — С. 42–43.

¹¹ Іванов Вяч. Вс. Об одной паралели к гоголевскому Вию // Труды по знаковым системам. — Тарту, 1971. — Т. V. — С. 133–134, 137; Іванов Вяч. Вс. Категория "видимого" и "невидимого" в тексте: еще раз о восточнославянских фольклорных параллелях к гоголевскому "Вию" // Structure of and semiotics of culture. — The Hague-Paris, 1973. — С. 151.

¹² Wagilewicz D.J. Szeludywy Buniak. Z podan ludu // Biblioteka naukowego zakladu imiŃga OssoliŃskich. — Lwów, 1844. — Т. XI. — S. 181. Ще див.: Wagilewicz D.J. Berda w Uryczu // Biblioteka naukowego zakladu imiŃga OssoliŃskich. — Т. VI. — Lwów, 1843. — С. 163. Цікаво, що за народними уявленнями, щоб обереттисся від уроків, треба мати при собі залізний предмет, напр., шпильку на одязі, непомітну для стороннього.

¹³ Кузьмичевский П. (Драгоманов М.) Названа праця.

¹⁴ Білецький-Носенко П. Словник української мови / Підгот. до вид. В.В.Німчук. — К., 1966. — С. 81.

¹⁵ Афанасєв-Чужбинский А. Словарь малорусского наречия // Собрание соч. А.С.Афанасєва (Чужбинского). — Т. IX. — СПб., 1892. — С. 316.

¹⁶ Материалы для словаря малорусского наречия, собранные... Яковом Федоровичем Головацким... // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — Т. X. — Пряшів, 1982. — С. 401.

очах тягнуться до віг. До казкових імен належить і Телешиж (Гоголь)"¹⁷. Ф. Піскунов, дещо переробивши попередній словник, не додає нічого нового: "фантастичний чародій, начальник гномів, у якого вії на очах тягнуться до самих ніг Див. повість Вій у Гоголя"¹⁸. "Малорусько-німецький словник" Желехівського (1886) у значенні слова Вій, що нас цікавить, покликається на Піскунова: "... 2 цар духів із дуже довгими віями. Піс."¹⁹. У Бориса Гринченка стаття Вій не паспортизована: "міфічна істота з віями до землі"²⁰. Це, безумовно, є свідченням того, що укладач увів слово до свого словника за традицією, сформованою лексикографічними працями Афанасьєва-Чужбинського, Закревського, Желехівського. Дуже важливо пам'ятати, що Гринченко обстежив чималу етнографічну територію, і якби слово Вій було народного походження, то дослідник неодмінно б його задокументував²¹. Додамо, що сучасним діалектним словникам української мови слово Вій невідоме²².

Як бачимо, наведений матеріал не дозволяє говорити про давнє, і головне, народне походження слова Вій. Значить висновок українських етнографів про Вія ("образ Вія створений самим Гоголем"²³) — правильний. Мав рацію й Трубочов, указуючи на вію "волосинка на повіці ока" як твірну основу для слова Вій "міфічна істота з віями до землі"²⁴.

Отже, поширювана останнім часом теза "Збережена до 19 ст. українська легенда про Вія, відома за повістю М.В.Гоголя"²⁵, не має під собою реальної основи і від неї, скоріше за все, доведеться відмовитися. "Вій" Миколи Гоголя, що постав на ґрунті народних переказів про Шолудивого Буняка²⁶, змушує повірити у свою справжність навіть учених, а це свідчить про надзвичайної сили художній талант письменника.

м.Кривий Різ

¹⁷ Закревский Н. Старосветский бандуриста: Кн.третья. Словарь малороссийских идиомов. — М., 1861. — С. 279.

¹⁸ Пискунов Ф. Словник живої, народної, письменної і актової мови руських югівщан Російської і Австро-Венгерської цесарії. — К., 1882. — С. 38.

¹⁹ Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. — Т.І. Львів, 1886. — С. 105.

²⁰ Гринченко Б. Словарь украинского языка. — Т.І. — К., 1907. — С. 236.

²¹ Гринченко Б. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. — Чернигов, 1859-1899. Вып. I-III.

²² Див, напр, найголовніші: Лисенко П. Словник поліських говорів. — К., 1974. — С. 46; Омिशкевич М. Словник бойківських говірок. — К., 1984. — Ч.1. — С. 125. Корзонюк М. Матеріали до словника західноволинських говірок // Українська діалектна лексика. — К., 1987. — С. 86.

²³ Петров В. Вий. Комментарии // Гоголь Н.В. Полн. собр. соч. — М., 1937. — С. 743.

²⁴ Трубочев О.Н. Из славяно-иранских лексических отношений // "Этимология. 1965". — М., 1967. — С. 43.

²⁵ Иванов Вяч. Вс., Топоров В. Вий // Мифы народов мира. — Т.1. — М., 1980 — С.235. Без змін повторено: Мифологический словарь. — М., 1991. — С. 123. Пор. із сказаним століттям тому: "Народне оповідання про Вія відоме всякому, хто тільки читав Гоголя": Афанасьєв А.Н. Поэтическое воззрения на природу. — Т. 1. — М., 1865. — С. 171.

²⁶ Пор.: Скрипник Г., Курочкін О. Вий // Українська минувшина: ілюстрований етнографічний довідник. — К., 1993. — С. 220.

Федір Степанов

З ЛЮБОВ'Ю ДО УКРАЇНИ

Австрійський ерцгерцог Вільгельм фон Габсбург-Лотрінген (1895-1948) часто згадується в українській літературі (приміром, в трилогії "Украдені гори" Д.Бедаяка), рідше, спорадично — в історичних працях. Не поміняв його увагою і ча-